

Rodina jako prostor učení se solidaritě s blízkými i vzdálenými.

Praha Iris hotel, 26. – 28. 2 2016

Josef Zeman

Oslovení.

V přípravě zadaného tématu jsem si postupně uvědomil, že téma výchova k solidaritě bude náročnější, než se zpočátku zdálo. Na jedné straně nebude jednoduché vyhnout se opakování určitých samozřejmostí, na druhé straně nebude snadné připomenout **rizika**, kterým se řada rodičů v této souvislosti **jen obtížně vyhýbá**.

Dovolím si začít od jednoho až trochu podbízivého klipu, který jsem viděl, asi podobně jako mnozí z vás, na televizi NOE v průběhu vánoční doby.

Šlo asi o toto: Předvánočním veselým trhem, asi na Staroměstském náměstí, prochází pohledný muž a otec a vede za ruku krásnou, asi 5letou holčičku. Oba zabočí ke stánku a holčička dostane kornout nějakých dobrot, odmění otce sladkým úsměvem a pustí se do mlsání.

Za chvíli se dvojice zastaví u pouličního hudebníka, kterého ještě s dalšími se zájmem poslouchají, ale holčička uvidí naproti sobě mezi lidmi podobně starého chlapce, usměje se na něj, přejde od otce několik kroků a svoje dobroty chlapci dá. Hudba jásá, klip končí, bylo to dojemné.

Dříve se takovýmto činům říkalo **dobrý skutek**. Hodně se s dětmi o těchto věcech mluvilo, hlavně v početnějších rodinách se podobná ochota, dělit se s ostatními, přímo vyžadovala. Větší děti byly z různých stran vybízeny, aby alespoň **jeden dobrý skutek**, i třeba vůči cizím lidem, **každý den** udělaly.

Děti byly v těch dobách ukázněnější, určitě přinejmenším v kostele a ve škole. A jsem u dnešního tématu: Výchova dětí k dobrým skutkům: **byla to, nebo nebyla** výchova k tomu, čemu dnes říkáme solidarita? A neměl ten tatínek také třeba **trochu obavu**, že je to jen takové rafinované divadlo, nebo něco jinak sporného?

Solidarita je **primárně politický pojem**. Nevím, jestli jako první, ale určitě jej často vyslovovali ti, kteří se hlásili k ideálu **proletářské revoluce**.

Potom jsme si jako křesťané všimli, že naše pojetí lásky k bližnímu, tedy pojem podstatně starší, není zas tak odlišný, lépe řečeno **nemusí být až tak odlišný**.

Udělali to například dělníci kněží ve Francii, ale nebyli za to oceněni.

Ve skutečnosti tento křesťanský pojem s pojmem solidarita **odlišný vždycky byl**.

Solidarita jako označení určitého masového postoje měla historicky častěji obsah, který měl něco společného s termínem spolčení, někdy, bez pochyb, **přímo zločinné spolčení**. Nejméně tři zločinné ideologie jej, některá více, některá méně, využívaly ke svým mocenským cílům.

Tytoantihumánní cíle však uskutečňovaly, často velmi aktivně, i ti dospělí, kteří jako děti, byly před tím **vychovávání** ke každodenním **dobrým skutkům**, k samozřejmosti dělení se se sourozenci, k pomoci i neznámým. Proč se to stalo, proč ukázněné děti, které rády dělaly dobré skutky, jako dospělé nerozlišily, že určitý typ solidarity vede do záhuby? Příčiny toho, proč se to stalo, nejsem kompetentní rozvažovat. Uvažujme však dále!

Otec biskup Václav Malý ve své promluvě v Pardubicích 1.10.2012 charakterizuje **solidaritu z několika různých hledisek**. Předně je to podle něj postoj, který umožňuje nezbytnou a nutnou **kooperaci s druhými** lidmi. Dále je to projev mé **reálné svobody**. I když nemusím, jsem vstřícný a rozhoduji se k tomu ne na základě očekávání nějakého zisku, ale na základě úmyslu druhého obdarovat nebo podpořit.

Za třetí, **nehodnotím**, jestli je ten druhý hoden mého solidárního projevu, jestli si ho zaslouží. A konečně: pravá a skutečná solidarita preferuje činy, které ani **nemohou být splaceny** a oplaceny. Vyrůstá totiž z poznání, že potřebný člověk, se kterým mám příležitost být solidární, je pro mě vlastně darem. Božím darem a pomocí, jak překonávat vlastní sobectví.

Otec biskup představil dokonale křesťanský postoj, který **také může být** jako solidarita označen. Je to však podle mého názoru jen část onoho sémantického prostoru, který pojem solidarita vyjadřuje a popisuje.

Historicky se pojem sytil spíše něčím, co bychom mohli označit jako **společný zájem**. Společný zájem však nemohu mít se všemi, společný zájem mám jen s těmi, kteří se mi podobají **v něčem podstatném**, co je výhodné společně vyjadřovat a obhajovat. A najednou nám před očima vystoupí obrazy historických evropských společností, ve kterých společné skupinové zájmy hrály svou, často velkou a ne vždy pozitivní roli. Umožňovaly **zaujímání určitých mocenských pozic**.

Třeba **cech** jednoho druhu řemeslníků umožňoval udržování pravidel fungování určitého druhu služeb, bránil nekalé, často ale i seriózní konkurenci. **Solidarita privilegovaných** umožňovala například zachování určité právní a kooperující společnosti, která však zároveň nadřazené postavení privilegovaných mocensky udržovala. Následně vzniklé **solidární skupiny diskriminovaných**, diskriminovaných podle sociálního postavení nebo podle národnosti, sloužily ke společné obraně jejich základních životních podmínek. Postupně vzniklé **odborníky** objevily moc, kterou ve vznikající industriální společnosti mohou vůči panství privilegovaných, ve prospěch tak zvaně vykořisťovaných, účinně uplatňovat.

Solidarita jako **mocenský nástroj** sehrála svoji hlavní roli patrně ve dvacátém století, ale jistě přetrvává v tomto pojetí dodnes. Solidarita jako nástroj moci

k prosazení skupinového zájmu. A zde se můžeme vrátit k předpokládaným obavám otce vánoční holčičky, jak její mise dobré vůle dopadne. On totiž ví, že **existuje solidarita nějak vyčleněných**, solidarita jako pocit příslušnosti, který **není podložen pozitivním smyslem** této příslušnosti.

A tento dnešní otec také ví, že současná společnost neumí artikulovat alespoň minimální portfolio hodnot, které by byly obecně nezpochybnitelné. Každou hodnotu lze dnes z nějakého úhlu pohledu zrelativizovat. Proto může existovat také solidarita, která není na žádnou obecně uznávanou hodnotu vázána. Společnost má sice k dispozici nástroje, jak solidaritu různých extrémistických skupin udržet v bezpečných mezích, ale nejsme si jisti, zda **hloubka hodnotového relativismu** ještě určitou obranu proti vzniku společensky negativně zaměřené solidarity umožňuje.

Neznám rodiče pubertálního nebo dospívajícího dítěte, který by neměl alespoň trochu strach, že se jeho potomek přidá k nějaké podivné skupině a bude to odůvodňovat potřebou solidarity s tím či oním.

Z psychologického hlediska je srozumitelné, že je pro větší dítě lákavá alternativa být nějakou zajímavou skupinou oceněn a akceptován za jiné a dostupnější věci, než za jaké ho chtějí oceňovat rodiče a učitelé. Najednou může být brán jako **respektovaný jedinec** se svojí svobodou, ne jako všestranně závislý a donucený plnit nezajímavé a nepříjemné povinnosti. Nebudu zdržovat sofistickovanými výklady psychických mechanismů, které mohou takovýto vývoj způsobit.

Zůstanu u **jednoho zdánlivě drobného symptomu** a pokusím se na něm něco podstatného demonstrovat.

Podle mých zkušeností a hodně zjednodušeně řečeno, rodiče dětí, které měly potíže v dospívání, potíže s různými společensky odstředivými skupinami, **sine uměli se svými dětmi vyprávět**. Chci se pokusit na tomto až trochu úsměvném symptomu demonstrovat určitou **novou náročnost rodinné výchovy**, která je dnes nezbytná k celkové úspěšnosti výchovy, jejíž součástí by výchova k solidaritě, tedy **výchova ke schopnosti rozlišovat** k čemu určitá solidarita vede, měla být.

Ve své psychologické praxi jsem měl vícekrát možnost do tohoto problému proniknout hlouběji. Většinou se potvrdilo dříve zjištěné podezření, že s vyprávěním si s dětmi začali rodiče pozdě, pokud vůbec. Na dosti provokativní otázku, kterou jsem si mohl u některé matky dovolit, „v jakém věku jste Vašemu Pavlíkovi poprvé něco zajímavého vyprávěla“, jsem dostával odpověď v řádu jednotek let. Ne vždy pravdivou. U tradičních otců to bylo samozřejmě později než u maminek.

A dostali jsme se na **problematiku utváření rodičovského vztahu k dítěti**. Dostali jsme se do toho okamžiku, kdy dítě začíná nějak chápat, že jeho fyzické spojení s matkou postupně přechází do stejně příjemného a bezpečného spojení psychického. Kdy mateřský prs je pro dítě nahrazován zážitkem jistoty, že **matka nemizí**, ale přichází na zavolání, nebo se alespoň ozývá. A často se nejen ozývá, ale i přijde a dítě za zavolání odmění. Většinou nakloněním se do blízkosti jeho obličeje, úsměvem a dalšími, pro dítě příjemnými gesty. Takhle se matky měly tendenci chovat vždy. Dnes to označujeme pojmy **attachement, či budování bazální důvěry**.

Ne vždy však západoevropská společnost toto chování oceňovala a bylo by možné mezi historickým výchovnými návody jmenovat řadu slepých cest, které z dnešního hlediska děti poškozovaly. Zůstaneme jen u toho, že dnes toto chování, tedy biologicky založenou **schopnost matky prožívat intenzivní kontakt** s kojencem a s dítětem v jeho dalších vývojových fázích, vysoce docenujeme.

Je však třeba **připustit námitku**. I v nedávných i starších dobách, kdy láskyplná a obětavá péče o malé dítě nebyla společensky jako velmi důležitá nahlížena, vyrůstaly z dětí a to asi ve velké většině, **sociálně adaptovaní jedinci** a často i **úspěšné osobnosti**.

Výchovu totiž ještě v nedávné minulosti brzo **přebíraly instituce**. Častěji ty **neformální**, prvně skupina sourozenců, později skupina dětí různého věku ze sousedství a již tyto neformální instituce nově příchozí do určitých všeobecně akceptovaných norem tvrdě tlačily. Potom se začala **angažovat komunita sousedů**, později se přidávala škola a **společnost jako celek**. Každý měl právo i cizí dítě napomenout, výjimečně dokonce i potrestat a rodiče se tím necítili dotčeni. Bylo zcela jasné, kdo jednal správně a kdo ne. Proto se mohla výchova doma i mimo domov primárně zaměřovat na **sociální adaptabilitu**. Ideálem byl slušný a pracovitý člověk, to je člověk, který nedělá společností netolerované věci. A toho je možné dosáhnout **systémem tělesných trestů a psychologických odměn**. Proč je to tak a ne jinak bylo každému jasné. Dítě, u kterého se tato výchova nedařila, bylo nějakým způsobem společensky diskvalifikováno.

Dnes máme pocit, že tato výchova **byla nelidská** a u každého současného rodiče vyvolává jen její náznak okamžitý protest. Co však tento historický styl výchovy dětí nahradilo?

Tato otázka uvádí většinu matek i otců do rozpaků. Začnou mluvit o tom, jak dítěti něco **dovolují a jiné zakazují**, jak se s ním skoro vždy **domluví** a jak holt je to s některými dětmi těžké, ale to pouze s těmi, které za svojí neschopnost

poslouchat, neschopnost učit se a později neschopnost pracovat **vlastně ani nemohou.**

Něco se hodně změnilo! **Dítě se stalo subjektem, nikoli objektem výchovy.** Vycházíme z jeho potřeb, ne z potřeb společnosti, do které roste! A věříme, že uskutečnění a **rozvinutí celkového potenciálu dítěte** povede k jeho úspěšnému zařazení se do společnosti. Tu a tam se některá maminka rozzlobí, že to její nejhodnější dítě vlastně pokazily neschopné učitelky v mateřské škole a příšerné učitelky později. Také to věčné násilí v televizi. Společnosti je prostě nemorální.

Na takováto vysvětlení nemusíme moc dát. Knížek o výchově je dost a všechny vědí, jak to správně dělat. Některé i jasně říkají: dnes stojí výchova na **kvalitě vztahu mezi rodiči a dítětem.** Sociální kontrola, která byla dříve velmi účinná a působila stejným směrem jako rodiče, téměř zmizela. Výchovný potenciál současné společnostise blíží nule, přetrvávají pouze **zákonné restriktce** vůči nepřizpůsobivým.

Výchova na základě kvalitního vztahu, ve kterém dítě naplňuje představy a adekvátní požadavky rodičů prostě proto, že se mu **líbí jim dělat radost**, že se mu nějak **vyplácí** jim dělat radost, je neobyčejně náročná.

Přesto se však alespoň z větší části **současným rodičům daří.** A již není pochyb o tom, že se daří lépe tam, kde se rodiče dětem **tak zvaně hodně věnují.** V čem to spočívá?

Důležitý je bezpochyby právě ten začátek. **Psychická vazba** mezi matkou a dítětem, výše zmíněnyattachement, je dnes dobře prozkoumanou záležitostí a nikdo seriózní si dnes netroufne její význam zpochybňovat. Sporné okamžiky a **náročnější otázky** přicházejí o pár týdnů nebo o několik málo měsíců později. Jak se zachovat, když matka musí již při několika měsíčním kojenci zvládnout ještě řadu dalších věcí či dalších dětí? Zpočátku to problém nebývá drtivá většina matek je na biologickém základě **vybavena instinktivním chováním,** které jí dovoluje bezpečně rozpoznat, co dítě ještě skutečně potřebuje a kdy je ho možné již jistou mírou menšího zájmu otužovat. A nachází také způsoby, jak to kompenzovat, třeba určitou specifickou komunikací na dálku. Postupně je však nutné zapojit další osoby. Výhodní bývají starší sourozenci, ale **rozhodující okamžik je dnes - zapojení otce.**

Dnešní otec má možnost být za jistých dostupných okolností **schopenstejně intenzivního vztahu k narozenému dítěti jako matka.** A i když jsou jeho časové možnosti většinou omezené, rychle se naučí, právě na základě **aktivace jeho probuzené instinktivní rodičovské výbavy,** si již i s malým kojencem hrát. Nebojím se říkat zamilovat se do něj. V tom je ta nově objevená mužská

biologie. A nyní to přijde: muži mají tendenci již velmi malému dítěti **vyprávět**. Své plány, své představy atd. Dokonce někteří tvrdili, že jim již několika měsíční dítě docela dobře rozumí. Také v tom je ta odlišnost do dítěte zamilovaného otce a matky.

Doufám, že začínáte tušit, že nejsem zastáncem názoru „**krize otcovství**“. Naopak, jsem přesvědčen, že se rodí **nové otcovství**, jehož podstatou nebude autorita dané jeho mocí, ale autorita daná kvalitou jeho vztahu. Mám odvalu to tvrdit, protože jeden Otec, ten s velkým O, tuto charakteristiku již od věků má. Pouze ji až teď lépe rozumíme.

Vraťme se však k problematice výchovy k solidaritě. V první půli textu jsem se snažil naznačit několik **dimenzí sémantického prostoru**, který tento pojem vymezují. Zkoumali jsme pojem solidarita jako určitou formu **realizace lásky k bližnímu**, pak jako historický projev určitého společného **skupinového zájmu**, ale též jako nástroj určitého mocenského boje, který lidskou potřebu soucítění s druhými **zneužívá** k cílům, které již mohou obecně humanistickým cílům dalekosáhle odporovat. Zmínili jsme i solidaritu, která je **tmelem** různých extrémistických nebo zločineckých skupin.

Pak jsme společně odbočili ke zdánlivě vzdálenější problematice, tedy k úvahám o **významu vyprávění si** mezi rodiči a dětmi a nyní mohu znovu připomenout empiricky podloženou tézi: Rodiče dětí, kterým se nepodařilo uchránit adolescentní děti před nástrahami extrémistických skupin, které na **falešné** nebo přímo **zneužitě** solidaritě stojí, že tito rodiče cosi ve výchově nedokázali. Vnějšíkově a dílčím způsobem se to projevilo skutečností, že se mimo jiné nenaučili si s dětmi vyprávět. A hned zdůvodním, proč právě na tomto symptomu chci **ještě něco dalšího demonstrovat**.

Jedno z důležitých témat vývojové psychologie, zkoumání **vývojemorálního prožívání a chování dítěte**, pokročilo od klasiků první půle dvacátého století, Jeana Piageta a Lawrence Kohlberga, k určité plodné syntéze, která z různých hledisek potvrdila **existenci pevné osy**, podél které morální vývoj dítěte a mladého člověka probíhá. Tato osa vyjadřuje, že optimální vývoj morálního chování směřuje **od heteronomní morálky k morálce autonomní**, tedy od té přijímané zvenčí k té přijaté, pochopené a motivující chování zevnitř.

Prokázat tuto banální tézi a ověřit mechanismy, které jí uskutečňují, bylo složité. Starší teorie více zdůrazňovaly **význam kognitivních mechanismů**, novější přístupy hledaly zobecnění, jakou roli a jakým způsobem se **účastní emoce**. A ještě na jedné věci panuje shoda. Autonomní morálka se začíná u dítěte rozvíjet **mezi sedmým a dvanáctým rokem**, pokračování tohoto procesu však již přestává být funkcí věku. Znamená to, že autonomní, tedy dítětem dotvořená a

přijatá morálka, se ale může také autonomním způsobem rozvíjet. Jinými slovy může **směřovat tam, kam si to rodinné a sociální prostředí nepřeje.**

A stojíme tváří v tvář drsné skutečnosti. Ideálem je **vychovat svobodné a tvořivé dítě s autonomní morálkou**, ale zároveň dnes jako rodiče ani jako společnost nemáme všeobecně dostupnou možnost, nástroj, jak odchylný morální vývoj dospívajícího jedince, který i jemu samému škodí, nějakým způsobem změnit. **Jediná možnost je tomu výchovně předejít.**

A vraťme se zpět do dnešní každodennosti! Co bychom mohli **doporučit otcům** oné úžasné vánoční dívky, aby její schopnost udělat dobrý skutek nevyústila v jejích patnácti letech třeba v účast na protiromské demonstraci, protože se solidarizuje s těmi, kdo se cítí chováním tohoto etnika ohroženi? Nebo to snad takovému hodnému dítěti nehrozí?

Měl jsem tendenci, když se mě na to rodiče ptali, věci zjednodušovat do základní téze: **Od začátku nepřenechávat prostor.** Nepřenechávat prostor expanzi duchaprázdné zábavy, expanzi emočně sterilního vzdělávání, expanzi atraktivních zážitků, které nadchnou, třeba i obohatí, ale **nevychoávají ve smyslu neorientují.** Vím, že to zní trochu odtrženě od života.

Ale nepřenechávat prostor pronikání bezduchých zábav do světa rodiny je možné a na příkladech mnoha rodin i úspěšné. Nebojím se však vyslovit jednu důležitou tézi: **na nová rizika postmoderní společnosti musíme reagovat také postmoderní výchovou.**

Jejím hlavním principem je stále upevňovat a rozvíjet vztah důvěry s dítětem. Důvěry rodiče, že jeho náročnost na dítě jich vztah nepoškozuje a důvěry dítěte, že plnění i náročných požadavků rodičů se mu líbí a vyplácí. Postmoderní výchova by měla být vedena snahou udržet dobrý **vztah mezi dětmi a rodiči do jejich dospělosti** a to na takové intenzitě, která umožňuje zachování vzájemného kritického obdivu k životním hodnotám a zkušenostem. To je jakoby cíl, jehož se snažily dosahovat a dosahovaly i minulé generace. Dnes však je tento cíl dosažitelný jen dosti odlišnými prostředky. Budu je charakterizovat pouze vyslovením několika zásad, které považuji za neopomenutelné:

Výchova se dnes děje **osobním kontaktem rodiče a dítěte** a to s **akcentem na sdílení, ne s akcentem na poučování.** Dítě **musíme získat**, aby sdílelo naše hodnoty, ne ho trestat za to, když je nesdílí. To je samozřejmě jednodušší s dítětem malým, než s velkým a právě proto má osobní výchova od nejútlejšího věku tak velký význam.

Na výchově se musí podílet velmi podobným způsobem **oba rodiče**, protože oba potřebují mít k dispozici prostor, ve kterém se stále upevňuje emoční vztah

k dítěti. Navíc se zdá prokazatelné, že **biologicky daná odlišnost mužského a ženského vztahování** se k dítěti vytváří plodný prostor, ve kterém je stimulována schopnost dítěte orientovat se v dnešním složitém sociálním prostředí

Kritická fáze výchovy dnes nastává okolo pěti let dítěte, protože v té době dítě zjišťuje, že zajímavé informace a zajímavé zážitky jsou dobře dosažitelné i **mimo interakci s rodičem**. Především prostřednictvím televize a počítače. S tímto fenoménem je obtížné se vyrovnat, ale rodiče to nesmí vzdát, protože by přestali posilovat **emočně specifickou zvědavost** dítěte. Musíme se snažit zachovat co nejdéle situaci, kdy dítě svobodně klade otázky a rodič odpovídá nejen sdělením informace, ale i dává najevo, že je mu příjemné si s dítětem povídat. Není podstatné, do jaké míry jsou odpovědi věcně uspokojivé. Přece jde pochválit i za otázku, na kterou neznám odpověď a nabídnout, že na to společně přijdeme. Podívat se společně na internet je hlavně zpočátku vztahově vydatnější, než čekat, až to dítě dokáže samo.

Oba rodiče musí zhruba stejným způsobem **upřednostňovat svojí výchovnou angažovanost před angažovaností profesní**. Nemyslí se tím množstvím času, myslí se tím intenzitou psychické angažovanosti. To je zatím pro mnoho otců obtížné, protože většinou neměli možnost být v nejužším kontaktu s dítětem od jeho raného věku a pokračovat v něm i dále. Také tomu výrazně nepřeje dnešní ekonomické prostředí.

Oba rodiče musí souběžně s výchovou stále **prohlubovat kvalitu jejich manželského vztahu**, protože to je pro děti hlavním zdrojem jejich pocitu bezpečí a tím i hlavním důvodem jejich potřeby zůstat s rodiči nablízku.

Výchova k solidaritě, tedy **učení se správné solidaritě s blízkými i vzdálenými** je skutečně naléhavý problém. Budou ho však řešit snadněji rodiče, kterým budeme v jejich velmi obtížném a nově definovaném úkolu účinně pomáhat. Například formou podpory různých neformálních společenství rodin, podporou akcí pro podobně smýšlející starší děti, atraktivními aktivitami názorově blízkých institucí, ale též ochotou **nerezignovat s přibývajícím věkem** na pro dospívající děti **zajímavé rodinné akce**, které vnitřní vztahy v rodině nejspíše dlouhodobě upevňují.

Děkuji za pozornost.